

„Līvõ kīel optõbrõntõz. Liivi keele õpik“ liivi pärandit jäädvustamas ja edasi viimas

Norvik, Miina, Tuuli Tuisk. Līvõ kīel optõbrõntõz.
Liivi keele õpik. Keeletoimetaja Piret Norvik.
Kujundaja ja küljendaja Kalle Paalits. Tartu:
Tartu Ülikooli Kirjastus 2023, 124 lk

Käesolev aasta on liivi pärandi aasta, mille vältel toimub erinevaid ettevõtmisi mitmel maal. Eeskätt tähistatakse tähenduslikke sündmusi liivlaste elus. Sada aastat tagasi loodi Kuramaal esimene liivi ühiskondlik organisatsioon Liivi Liit, mis on tänaseni suurim liivlaste ühendus. Sada aastat täitub ka olulistel liivluse sümbolitel – rohe-valge-sinisel liivi lipul ja liivi hümnil. Samuti on aasta üks eesmärged teadvustada liivi juuri liivlaste asualadel. Liivi pärandi aasta idee ulatub tegelikult juba 2022. aastasse, mil algas ÜRO põliskeelte kümnend (2022–2032), ning sel puhul kõlas sügisesel kümnendi avaüritusel Pariisis UNESCO pealaval esimest korda liivlaste hääl.

Liivi pärandi aastat tähistatakse ühtlasi uute liivi raamatute väljaandmisega. Oleme õnnelikud, et saime aasta tähistamiseks oma panuse anda esimese põhjalikuma eestikeelse liivi õppematerjali trükis väljaandmisega. Õpik on ennekõike mõeldud kõrgkooliõpikuks ja kasutamiseks õpetaja juhendamisel, kuid loodame, et see jõuab ka teiste huvilisteni, kellele see eesti keele lähedane sugulaskeel võiks huvi pakkuda.

Liivi keel kuulub uurali keelkonna soome-ugri haru läänemeresoome lõunarühma ja on kõige lõunapoolsem läänemeresoome keel. Seda on kõneldud ennekõike praegusel Läti alal mõlemal pool Liivi lahte ehk Kuramaal (Kuramaa liivi keel) ning Kesk- ja Põhja-Läti aladel Väina, Koiva ja Salatsi jõgede ümbruses (Liivimaa liivi keel). Ajalooline Metsapöle muinasmaakond ulatus välja aga Edela-Eestisse, Häädemeeste ja Saarde kihelkonda. Lugusid liivlastest teatakse Uulu ja Pärnu kandiski. Ajaloolised

kontaktid seovad liivlasi nii kihnlaste, ruhnlaste kui ka saarlastega. Kontaktidele liivlaste ja lähinaabrite vahel viitab näiteks ühisosa ilmakaarte nimetamisel: nii Kihnu kui ka liivi keeles on nn tuuleroos eesti keelega võrreldes nihkes (vt ka artikli lõpus esitatud lingvistikaviktoriini „Kiil“ ülesannet). Liivlasi on tulnud Eestisse elama Kuramaalt, aga ka Salatsi aladelt, kas siis tööga seoses, sõdade ajal või muudel põhjustel. Seega pole liivlased ja liivi keel eestlaste jaoks midagi tundmatut ja võõrast, see „oma“ tuleb lihtsalt uuesti üles leida.

Ajaloolisel Liivimaal ehk Kesk-Lätis kõneldud liivi keel hääbus juba 19. sajandil, kuid selle jäljed on siiani piirkonna läti murretes ja kohanimedes. Ainus Liivimaa liivi keel, millest on tänini kirjapanekuid säilinud, on Salatsi liivi keel. Salatsi liivi keelt võib pidada liivi keele teiseks põhikujuks. Õpikus tutvustatav keel on aga peamine liivi keele põhikuju ehk Kuramaa liivi keel, mille kõnelejad leidub ka tänapäeval. Kuraliivi keelt on tavaks jagada idaliivi ja lääneliivi murdeks, mille erijooned ilmnevad kõige selgemini häälduses. Tänapäeva liivi kirjakeele õigekiri põhineb idaliivi murdel ja keele kirjapanekul toetatakse nii läti kui ka eesti õigekirjale. Kui teada mõningaid keeles aset leidnud häälikumuutusi ja kirjapaneku reegleid, võiks liivi keel eestlasele päris tuttav tunduda. Näiteks lätipäraselt märgitakse liivi keeles pikka täishäälikut horisontaalkriipsuga tähe peal ja palatalisatsiooni ehk kaashäälikute peenendust komaga tähemärgi all (nt *rōda* 'raud', *sū* 'suu', *kēļ* 'keel', *piļļi* 'pilvine', *kuoṭ* 'kott'). Eestipäraselt märgitakse aga tähti *ä* ja *ō* (*kābā* 'kābi', *tōvā* 'sügav').

Liivi keele kirjpildi puhul on õpikus võetud aluseks Tiit-Rein Viitso ja Valts Ernštreitsi 2012. aastal ilmunud „Livõkiel-ēstikiel-leṭkiel sōnārōntōz. Liivi-eesti-lāti sōnaraamat. Libiešu-igauņu-latviešu vārdnīca“ (ja selle sõnaraamatu hilisemad veebiversioonid). Neis on õigekirjutuspõhimõtteid täiendatud kahe hääldust ilmestava lisamärgiga: a) liivi keeles esineva katketooni¹ märkimiseks on kasutusel ülakoma (´), nt *Minā u'm kuo'nmō* 'Mina olen kodus'; b) pika madala täishääliku jaoks tarvitatakse diakriitikut põhitähe all (ṛ), nt *tṛla* 'talv', aga *lōda* 'laud'. Õpikusse on need lisamärgid võetud õppe-eesmärgil.

¹ Tooniliikumine, mida iseloomustab järsult tõusev-langev või langev põhitoon sõna pikas rõhulises silbis ja millega võib kaasned a häälekurdude ebakorrapärane võnkumine.

Õpik sisaldab kaheksat õppetükki, millele järgneb minisõnastik. Iga õppetüki oleme koostanud nii, et esindatud oleks nii teoreetiline kui ka praktiline osa (ülesanded). Tulenevalt sellest, et tänapäevast liivi keele grammatikat hetkel saadaval pole, on olulisel kohal liivi keele grammatika ja selle eripärade selgitamine. Ootuspäraselt esineb liivi keeles nii mõndagi sellist, mis toimub eesti keelest erinevalt ning nõuab omaette tähelepanu. Näiteks kattuvad liivi ja eesti keele käände paradigmad vaid osaliselt. Käänete arv liivi keeles on eesti keele omast väiksem ning mõningaid funktsioone täidavad eesti keelest erinevad käänded. Nii ei kasutata saaja ja omaja väljendamiseks väliskohakäänet nagu eesti keeles, vaid *n*-lõpulist daativi, nt *Mäddõn u'm už lõja* 'Meil on uus paat'.

Õpiku lõpus esitatud minisõnastikust leiab õppematerjali tekstides esinevad sõnad. Nimisõnade puhul on seal esitatud ainsuse nimetava, omastava ja osastava vormid (nt *mēļ, miel, miēldõ* 'meel, aru'), mitmuslike sõnade puhul vastavad mitmusevormid. Tegusõnade juures on toodud ainsuse 3. isiku vorm (langeb liivi keeles kokku ainsuse 1. isiku vormiga, nt *ma opüb* 'ma õpin' *ta opüb* 'ta õpib').

Õpikust leiab mitmekesisest näitematerjali: oleme valinud katkendeid liivikeelsetest tekstikogumikest, liivi keelejuhtide lindistustest ja professor Tiit-Rein Viitso ilmumata õppematerjalist. Iga õppetüki juhatavad sisse liivi vanasõnad või kõnekäänud. Vanema liivikeelse loomingu kõrval pidasime vajalikuks tutvustada ka uuemat, näiteks Läti ülikooli liivi instituudi projekti raames loodud liivikeelset muusikat. Praktiline osa sisaldab nii õppetükkide teooriaosaga haakuvaid kui ka muid ülesandeid. Õpikut ilmestavad fotod liivlastest ja liivi rannast.

Paralleelselt õpiku käsikirjaga sündis veebiõpik, millest oleme nii meie õppejõududena kui on ka liivi keele õppijad puudust tundnud. Nimelt on see võimaldanud koondada paberõpikus kasutatud ja viidatud audiovisuaalse materjali ja veebilingid ühte kohta – Tartu ülikooli veebilehestike platvormile Sisu@UT. See on omakorda lingitud Läti ülikooli liivi instituudi liivi keele ja kultuuri ressursside platvormile livonian.tech. Veebiõpiku materjalile osutab õpikus vastava teksti või harjutuse ees olev spetsiaalne päikesekujuline märk. Hetkel leiab veebiõpikust näiteks liivikeelsete laulude helifaile, filmilinke, aga ka sõnasedeleid (Quizleti *flashcard*'e), mille abil sõnu õppida. Tänu võimalusele veebiõpikut pidevalt täiendada on seal juba praegu materjali, mida õpikus pole mainitud.

Plaanimegi koondada veebiõpikusse jooksvalt erisuguseid asjakohaseid tekste, linke jms, sh arhiiviviiteid (Tartu ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv, eesti keele instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv, kultuuripärandit säilitav ja tutvustav Museovirasto Soomes).

Liivi pärandi aasta jooksul on ilmunud teisi liiviteemalisi raamatuid nii Eestis kui ka Lätis. Ajaloolise Liivimaa liivi keelega on neist seotud kaks. Salatsi liivi keele taaselustanud Ķempi Kārlilt ilmus trükis järjekordne luulekogu „Ēzkyrdiz vīzd. Tuvības veidi. Lāheduse viisid“ koos läti- ja eestikeelsete tõlgetega (tõlgete autorid Valts Ernštreits ja Karl Pajusalu). Salatsi liivi keelekujust annab põhjaliku ülevaate Eberhard Winkleri ja Karl Pajusalu „Salatsi liivi keele teejuht“. Zane Ernštreite ja Agnese Zeltiņa avaldasid Lätis mahuka lätikeelse liivi kultuuriruumi tutvustava teose „Lībiešu [kultūr]telpa“ („Liivi [kultuuri]ruum“), mis sisaldab intervjuusid liivlaste ja liivi kogukonna liikmetega. Renāte Blumberga ja Baiba Damberga koostasid põhjaliku raamatu esimesest liivi kunstnikust Jāņ Beltist (1893–1946) „Belte, tas mālders. Belte, se mōļtiji“ („Belte, see kunstnik“).

Liivi keele õpiku ja teiste tänavu ilmunud liivi raamatute peamisi eesmärke on tutvustada liivi keelt ja kultuuri ning jäädvustada liivlaste pärandit. Puudutab ju liivi pärand paljusid inimesi Lätis, Eestis, aga ka kaugemal. Ehk õnnestub ka lugejal pühendada liivi pärandi aasta puhul veidi aega liivi keelele ning avastada sealt enda jaoks midagi huvitavat või koguni oma ja äratuntavat.

Miina Norvik, Tuuli Tuisk

Ilmakaared ****

Eesti kirjakeeles tähistavad põhiilmakaari sõnad *põhi*, *lõuna*, *ida* ja *lääs*, vaheilmakaari *kirre*, *kagu*, *edel* ja *loe*. Murretes on kasutatud muidki sõnu või siis ei tähenda samad sõnad samu ilmakaari. Seejuures on huvitav, et näiteks Kihnu saarel (kaardil punase täpi asukohas) ja Häädemeestel on ühisjooni ilmakaarte väljendamisega liivi keeles (kaardil sinine täpp). Allpool oleval joonisel on märgitud ilmakaared Kihnu murdes (punasega) ja liivi keeles (sinisega), aga mõned sõnad on puudu.

Märgi jooniselt puudevate liivi ja Kihnu sõnade õiged tähendused.

- A. (Kihnu) edäl
- B. (Kihnu) lõona
- C. (Kihnu) vesigar, (liivi) ve'žgõr
- D. (Kihnu) muagar, (liivi) mōgõr

2020. aastal oli lingvistikaviktoriinil „Kiil“ (vt viktoriinid.ee) ülesanne ilmakaarte kohta (koostajad Miina Norvik ja Külli Prillop)

Vastus: A – 'lõuna', B – 'kagu', C – 'lääs', D – 'ida'
Kommentaar: vesikaar on suurema mere pool, maakaar maismaa pool.